

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

ЗВОНОК ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК: 130.2:316.4

**ІНТЕРНЕТ ЯК ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ЧИННИК РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
СУЧАСНОГО СОЦІУМУ**

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор соціологічних наук, професор
Нагорний Борис Григорович,
Східноукраїнський національний
університет ім. В. Даля,
професор кафедри психології та соціології

Офіційні опоненти

доктор філософських наук, професор
Степаненко Ірина Володимирівна,
Національна академія педагогічних наук України,
завідувач відділу інтернаціоналізації вищої освіти

кандидат філософських наук, доцент
Філоненко Олександр Семенович
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
доцент кафедри теорії культури
і філософії науки

Захист відбудеться «27» червня 2017 р. о 12-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.06 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 6, ауд. 243.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «19» травня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. В. Подольська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний стан глобальної культури поряд з стрімкими змінами характеризується появою нових груп ризику, нових викликів як перед соціально-практичною і культурною діяльністю сучасного людства, так і перед соціально-гуманітарними науками, які намагаються осмислити теперішні реалії. Всі ці ризики і виклики чи не вирішальним чином пов'язані з розвитком мережі Інтернет. Інтернет сьогодні постає глобальним електронним простором, в межах якого відбувається безліч соціокультурних процесів, а комп'ютерна комунікація стала одним з провідних типів людського спілкування, значущим фактором зміни сучасної особистості, яка за своїми функціональними можливостями суттєво впливає на самоідентифікацію людини.

В просторі Інтернету виникають та розвиваються суспільно-політичні, культурні та релігійні течії, ведуться інформаційні війни, утворюються глобальні людські спільноти. Це призводить до виникнення нових проблем і тенденцій, що кидають виклик людству сьогодення.

Сучасна культурно-релігійна картина світу значно змінилася в зв'язку з ростом науково-технічного знання, ускладненням інформаційних технологій, поширенням доступу до інформації. Людина в значній мірі виявилася не готовою до стрімких змін у глобальному соціокультурному просторі, неспроможною швидко адаптуватися до нових культурних феноменів. На цьому тлі у світі, де відбуваються хаотичні та неконтрольовані процеси соціокультурних змін, люди прагнуть об'єднатися навколо традиційних джерел ідентичності, в тому числі релігійних.

Певна сакралізація культурних феноменів, відродження інтересу до релігії у різних її формах, настання постсекулярної епохи висуває нові завдання перед філософією культури і філософською антропологією. Мережа Інтернет сьогодні стала важливим каналом інформаційного обміну між віруючими різних конфесій та релігійними організаціями. На сьогоднішній день Інтернет є не тільки глобальним простором поширення релігійного впливу, а й місцем культурного та релігійного самовизначення індивідів. Релігійна комунікація в межах віртуального простору комп'ютерної мережі піддається її впливу, змінюється і, тим самим, опосередковано здійснює вплив на релігійну культуру – культуру, яка формується як наслідок релігійних запитів людей і яка покликана задовольняти їх духовні потреби.

На даний момент у вітчизняній філософії культури і філософській антропології проблема впливу Інтернету, як новітнього соціокультурного феномену, на культуру взагалі і на релігійну культуру зокрема, ще не є достатньо представленою.

Отже, актуальність дослідження Інтернету як трансформаційного чинника релігійної культури сучасного соціуму зумовлена:

по-перше, не достатнім філософсько-культурологічним осмисленням віртуалізації сучасної культури в процесі розвитку інформаційних технологій разом з одночасною актуалізацією релігійності у XXI столітті;

по-друге, потребою виділення та дослідження специфічних форм релігійної культури, релігійної комунікації, релігійного досвіду, нових форм обрядово-

культових практик, які констатуються під впливом інформаційних технологій в сучасному просторі культури;

по-третє, запитом на вдосконалення понятійного апарату сучасної філософії культури і філософської антропології, який має бути на рівні тих вимог, які перед ним висуває сучасний філософський дискурс, коли його предметом постають новітні і маловивчені феномени культури.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Значне коло зарубіжних і вітчизняних дослідників в галузі філософії культури та філософської антропології можна узагальнити навколо кількох концептів, що є визначальними для досліджуваної теми.

Проблеми Інтернету, інформаційного простору та постіндустріального суспільства розглядалися в роботах таких авторів, як А. Армстронг, В.І. Батов, К.В. Батаєва, Д. Белл, Г. Вейман, М.А. Журба, Й. Масуда, М. Кастельс, Т. О'Рейлі, В.Б. Петухов, Є.І. Пронін, О.Є. Проніна, В.Л. Сілаєва, Т. Стоунер, О. Тоффлер, Дж. Хагель, С. Хантінгтон.

Значний внесок у вивчення духовних аспектів культурного буття зробили українські філософи О.П. Гужва, О.М. Єременко, І.Д. Загрічук, Г.С. Кнабе, С.Б. Кримський, Л.Т. Левчук, В.А. Личковах, В.І. Лубський, В.А. Малахов, М.В. Попович, І.В. Степаненко, І.А. Федь, та ін.

На глобалізації культурних процесів акцентують свою увагу З.Ф. Абрарова, І.Ю. Алексєєва, В.В. Гусаченко, Є.А. Гризунова, У. Еко, Ю.А. Запесоцький, А.Ю. Сідоров, А.І. Смірнов, В.С. Стьопін, Дж. Фрідман, О.М. Чумаков.

Проблеми взаємодії та взаємовідношення релігії і культури у суспільстві торкалися у своїх працях дослідники Л.О. Ануфрієв, В.А. Бодак, О.С. Васільєва, Л.М. Гавриліна, П.Е. Герчанівська, О.В. Добродум, І.І. Євлампієв, О.Б. Іванкова-Стецюк, Г.С. Лозко, М.Ф. Маринович, О.В. Ситніков, Т.В. Смирнова, О.А. Степанова, О.С. Філоненко, О.В. Шубаро, П.Л. Яроцький.

Проблема феномену культури, її змісту і функцій вивчалася всебічно у творчості класиків вітчизняної і зарубіжної культурології: М.О. Бердяєв, М. Вебер, Е. Гуссерль, М. Еліаде, І. Кант, Е. Кассієр, С. К'єркегор, К. Леві-Строс, О.Ф. Лосєв, Ф. Ніцше, А. Тойнбі, О. Шпенглер, К.-Г. Юнг, К. Ясперс та ін.

Розмежуванням та визначенням понятійного змісту релігійності та релігійної культури виділяються роботи таких авторів, як Г. Ван дер Леув, О.С. Васільєва, В.І. Воловик, В.Ю. Головей, П.С. Гуревич, К.Г. Доусон, Е. Дюркгейм, М. Еліаде, Н. Зедерблом, І.І. Каприцин, Е. Левінас, М. Мосс, В.І. Нечипуренко, Р. Отто, І.Н. Полонська, Ж. Рюс, С.І. Самігін, Г.С. Сафонова, П. Тілліх, В.В. Токман, О.І. Ющишин, І.М. Яблоков та ін.

Проблемам духовного досвіду присвячені праці наступних авторів: Н. Аммерман, Е. Бруннер, Г.В.Ф. Гегель, В.Ю. Головей, У. Джемс, Р. Інглхарт, І. Кант, Е. Касієр, С. К'єркегор, Дж. Локк, Т. Лукман, А.Р. Редкліф-Браун, Дж. Ройс, В.С. Соловійов, Ч. Тейлор, П. Тілліх, С.Л. Франк, З. Фрейд, П. Хілас, Е. Хобсбаум, С.С. Хоружий, Ф. Шлейєрмахер, А. Шюц, К.-Г. Юнг та ін.

Питанням релігійної комунікації приділяють увагу автори, серед яких: Є.К. Бистрицький, В.В. Вейдле, М. Войтак, Д.П. Гавра, В.І. Карасик, Л.П. Крисін,

К. Леві-Строс, Б. Малиновський, Н.Б. Мечковська, В. Тернер, М.В. Федорова, К. Ясперс та ін.

Взаємодії релігії та віртуальної реальності стосуються праці наступних авторів: С. Абрас, І. Касас, К. Квон, Х.А. Кемпбелл, Р. Клувер, Г.М. Маклюен, Д. Мелоні-Крічмар, А.М. Невшупа, С.А. Одаренко, Дж. Пріс, Дж. П. Пун, П. Чонг, А. Халавас, С. Хуанг та ін.

Міжконфесійний діалог особливо розкривається у працях таких авторів, як Є. Алвстад, Д.Е. Гордон, О. Доброер, О.В. Добродум, М.С. Петрушкевич, В.М. Хруль.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах інтегрованої програми наукових досліджень філософського факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля і комплексної наукової теми ДН 02-15 «Наукова концепція теоретично-методологічних підходів та рекомендацій щодо реалізації основ проектно-орієнтованого управління стійким розвитком регіону в епоху економіки знань» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол №5 від 25 січня 2013 року).

Метою дослідження є розкриття трансформаційного впливу мережі Інтернет на релігійну культуру сучасності.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **дослідницьких завдань**:

- охарактеризувати стан сучасної культури та суперечностей, що викликані в ній стрімкими змінами в умовах становлення інформаційного суспільства;
- визначити філософсько-культурологічні засади вивчення релігії та культури та з'ясувати співвідношення понять «релігія», «культура», «релігійна культура», «духовна культура»;
- визначити та окреслити зміст і структуру релігійної культури як частини духовної культури;
- розкрити культуротворчий потенціал релігійного культу як зосередження релігійної культури;
- проаналізувати релігійну комунікацію та релігійний досвід в контексті віртуальної реальності;
- розглянути мережу Інтернет як культурне середовище здійснення релігійної комунікації, де відбувається діалог віруючих індивідів та релігійних конфесій;
- дослідити вплив інтернет-технологій на обрядово-культові практики віруючих користувачів мережі Інтернет;
- визначити основні проблеми та перспективи трансформації релігійної культури в електронному просторі мережі Інтернет в епоху глобалізації.

Об'єктом дослідження є мережа Інтернет.

Предмет дослідження – мережа Інтернет як трансформаційний чинник релігійної культури.

Теоретико-методологічні засади дослідження мережі Інтернет як соціокультурного феномену та трансформаційного чинника релігійної культури сучасного соціуму базуються на міждисциплінарному синтезі і системному аналізі, історико-типологічному, культурно-антропологічному, соціокультурному підходах до становлення електронних мереж у комунікаційних процесах сучасного соціуму та впливу електронного простору на культурно-релігійні процеси.

Для розв'язання поставлених завдань в дисертації використовуються такі методи дослідження: феноменологічний (для дослідження духовної культури сучасної людини), герменевтичний (для аналізу зростаючих інформаційно-комунікативних зв'язків як основи розуміння соціальності, діяльності, мови та віри), порівняльно-історичний (для виявлення особливостей різних концепцій та світоглядних установок), каузальний (для вивченні зв'язку Інтернету та релігійної культури), метод контент-аналізу (для характеристики суперечливого стану сучасної культури в умовах становлення інформаційного суспільства), соціологічний метод вибіркового опитування користувачів мережі Інтернет стандартизованою інтерактивною онлайн-анкетой використовувався як додатковий засіб вивчення впливу Інтернету на релігійність його віруючих користувачів.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в обґрунтуванні складного та багатовимірного нелінійного впливу мережі Інтернет на трансформаційні процеси релігійної культури сучасності, які, у свою чергу, зумовлюють виникнення нових форм віртуальної комунікації.

Отримані результати, що відрізняються науковою новизною, конкретизуються у наступних положеннях:

вперше:

- доведено, що новітні інформаційні технології, втіленням яких є всесвітня мережа Інтернет, становлять значущий чинник трансформації сучасної релігійної культури. Інтернет як феномен глобальної культури та важливий комунікаційний канал впливає на сучасну релігійну культуру через характерні особливості віртуальної комунікації: можливість викривлення вихідної інформації, зміну її характеристик в електронному просторі, зміну світосприйняття акторів комунікації. Інтернет як комунікативне середовище виступає каталізатором трансформаційних процесів релігійної культури;

- встановлено, що в процесі кількісних та якісних змін електронних інформаційних мереж відбувається їх проникнення у релігійні системи, що призводить до зміни характеру релігійної комунікації: появи нових форм обрядово-культових практик, прямого перенесення обрядово-культової складової у кіберпростір, трансформації характеру обґрунтованості релігійних переконань та форм релігійної свідомості, що, з одного боку, може суперечити традиційній релігії і релігійним відносинам, а з іншого - призвести до трансформації форм релігійності людини;

- охарактеризовано новий тип комунікації – віртуальну релігійну комунікацію як складову релігійної культури сучасної епохи. В процесі віртуальної релігійної комунікації окрім «вертикалі» і «горизонталі» в спілкуванні вузького кола віруючих виникає непряме, комп'ютерно-опосередковане спілкування: з віруючими (сумісні

богослужіння, міжрелігійний діалог та ін.), з трансцендентним (інтернет-церкви та ін.). Під час віртуальної релігійної комунікації відбувається набуття та обмін віртуальним релігійним досвідом, який є основою для формування інформаційної та комунікативної складових релігійної культури і основним призначенням якого є досягнення сакрального, актуалізація його присутності у віртуальному вимірі людського життя;

уточнено:

- категорію «масового суб'єктивного повороту» у релігійній культурі, коли релігія втрачає своє значення як соціальний інститут, залишаючись при цьому важливою частиною внутрішнього життя людини. Згідно з авторською позицією, в процесі втрати традиційною релігією своїх позицій у суспільстві, людина, яка є включеною до глобального простору мережі Інтернет, прагне до автономного релігійного досвіду поза традиційних релігійних інститутів, воліє віднайти свій особистий шлях до релігійної самореалізації, втілюючи релігійний досвід шляхом комп'ютерно-опосередкованої комунікації з трансцендентним;

- амбівалентність впливу інформаційних технологій на релігійну культуру сучасного соціуму з врахуванням поширення концепції сучасного «релігійного Ренесансу». Інформаційні технології можуть нести в собі неоднозначні наслідки для релігії, релігійних інститутів та віруючої особистості в залежності від змісту конкретної релігійної течії чи світоглядних поглядів тієї чи іншої релігійної спільноти: від позитивних, таких як зближення релігійних конфесій, до негативних, таких як відрив людини від церкви чи релігійні інтернет-війни;

- зміст поняття релігійної культури та обґрунтовано позицію, згідно з якою релігійна культура знаходить втілення у догматиці та, перш за все, в культово-обрядових особливостях певних релігій. Виявлено, що в основі релігійної культури містяться світоглядна (відповідні релігійні переконання) та комунікативна складова (вертикальна комунікація, горизонтальна комунікація, опосередкована віртуальна комунікація). Релігійний досвід знаходить своє практичне вираження у формуванні культу, а на культ нашаровуються всі інші атрибути релігії. Автор розглядає потенціал релігійного культу як осередку формування релігійної культури і з'ясовує, що релігійна культура постає наслідком втілення у світі абсолютних цінностей через культову дію.

набули подальшого розвитку:

- характеристики мережі Інтернет як феномена культури та показано ряд характерних особливостей культурного середовища мережі Інтернет: глобальність та екстериторіальність, знеособленість, доступність, відкритість та інтерактивність в контексті їх сприяння вільній та відкритій комунікації між представниками протидіючих і конкуруючих релігійних течій і досягненню їх консенсусу. У сучасних умовах досягненню загального ідеалу, взаєморозумінню різних релігійних культур сприяє розвиток мережі Інтернет. Водночас вказані особливості інтернет-комунікації можуть мати негативний контекст в разі певних шляхів їх використання у відносинах учасників даного роду комунікації (релігійний фундаменталізм, кібертероризм);

- аргументи стосовно позитивних та негативних наслідків вторгнення мережі Інтернет у релігійну сферу культурного життя, її впливу на формування масової культури та світосприйняття особистості. Підкреслено загрозу тиску мережевого суспільства на особистий простір та духовне буття людини з можливістю руйнування традиційних форм релігійності та світогляду, занепаду духовних якостей людини.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів дослідження. Отримані автором результати дають можливість простежити складні та суперечливі процеси трансформації релігійної культури в сучасному суспільстві під впливом новітніх інформаційних технологій. Зокрема, запропонований автором підхід дозволив з'ясувати закономірності та специфічні особливості формування нових акцентів у розумінні комунікативної складової релігійної культури, віртуального релігійного досвіду, Інтернету як культурного середовища, де відбувається діалог між віруючими індивідами та релігійними конфесіями, впливу інтернет-технологій на культові практики віруючих користувачів мережі Інтернет, розширив теоретичну і методологічну базу філософсько-антропологічного та філософсько-культурологічного дослідження простору сучасної культури.

Основні положення і висновки дисертації сприятимуть кращому розумінню шляхів формування релігійної культури сучасності, а також можуть бути використані при викладанні проблем релігійної культури у курсах «Філософія культури», «Культурологія», «Релігієзнавство», «Філософія релігії».

Особистий внесок автора. Автору належить постановка завдань, розробка теоретичних і методологічних аспектів визначеної проблеми, підготовка наукових публікацій. Подані в дисертації наукові результати отримано автором самостійно, робота не містить текстових запозичень, ідей, наукових результатів і матеріалів інших авторів без посилання на джерело.

Апробації результатів дисертаційного дослідження. Результати дослідження та теоретичні положення дисертації пройшли апробацію на теоретичному семінарі кафедри теорії культури та філософії науки філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, у доповідях на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, зокрема: «В.І. Даль і світова культура» (Луганськ, 2013 р.), «Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації» (Львів, 2013 р.), «Духовний і культурний злет: 1025 років запровадження християнства в Україні» (Луганськ, 2013 р.), «Філософські проблеми людини» (Луганськ, 2013 р.), «Харківські соціологічні читання» (Харків, 2015 р.), «Соціально-гуманітарні дисципліни: напрямки нового пошуку» (Дніпропетровськ, 2016 р.), “Scientific horizons – 2016” (Sheffield, 2016 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 13 наукових публікаціях, з яких 5 статей опубліковано в українських фахових виданнях із філософських наук, 1 стаття у закордонному періодичному виданні, 7 публікацій в збірниках наукових статей, тезах та матеріалах наукових конференцій.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків до кожного розділу та загальних

висновків, списку використаних джерел, що складається з 307 найменувань. Загальний обсяг роботи - 210 сторінок, з яких 181 сторінка основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається ступінь її наукової розробки, зв'язок із науковими програмами, планами, темами, теоретико-методологічні засади дослідження, формулюються мета та завдання, об'єкт та предмет дослідження, розкривається наукова новизна та теоретичне і практичне значення отриманих результатів дослідження, надаються результати апробації дисертації, викладається структура і обсяг дисертаційної роботи.

У **першому розділі «Релігійна культура як провідний елемент духовної культури людства»** аналізується теоретичний базис вивчення релігійної культури на стику культури та релігії в інформаційну епоху.

У **підрозділі 1.1 «Постмодернові явища в сучасній культурі та основні тенденції її розвитку»** розглянуто стан сучасної культури та протиріч, викликаних у культурі стрімкими змінами в умовах становлення інформаційного суспільства з точки зору поширених сьогодні наукових концепцій. Сучасний стан культури характеризується: глобалізацією, трансформацією на засадах культурної кризи та виникненням нових ризиків, інформатизацією, станом переходу від постмодерну до нових соціокультурних форм (постпостмодерну, альтермодерну та ін.), ключовою характеристикою яких є домінування віртуальної реальності у повсякденності та наступ масової культури.

Сучасна культура - «електронна» культура «варварства» (Дж. Фрідман), з домінуванням масової культури над культурою високою (Г.С.Кнабе, С.Б. Кримський). Миттєвість комунікації суттєво змінює (за М. Кастельсом, Т.Г.Еріксоном) значення швидкості, веде до зникнення локальних меж, стиснення простору, проникливості кордонів між країнами. Водночас, як актуальні аспекти сучасної культури постає проблема підйому релігії або «релігійного Ренесансу» (О.В. Шубаро), «реваншу Бога» (Ж. Кеппель) чи «постатеїстичної релігійності» (М.Н. Епштейн, О.С. Філоненко). Концепція «невидимої релігії» (Т. Лукман), яка полягає у формуванні приватних релігійних переконань (автономного релігійного досвіду), та «масовий суб'єктивний поворот» (Ч. Тейлор, Е. Хобсбаум, Р. Інглхарт, П. Хілас, Н.Аммерман та ін.), прагнення людини знайти свій особистий шлях до самореалізації актуалізуються в умовах впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій, стрімкого поширення електронної комунікації, яка створює небачені раніше можливості для вибору та індивідуалізації релігійного світогляду людини.

У **підрозділі 1.2 «Загальні теоретико-методологічні засади вивчення релігії та культури»** проаналізовано проблему релігійної культури в історичній перспективі та розглянуто наукові та теологічні концепції стосовно відносин релігії та культури. Було виділено два загальних напрями у визначенні питань походження і взаємозумовленості релігії та культури: науково-світський та богословський, та охарактеризовані різні підходи до їх розуміння. Стверджується, що релігія є невід'ємним елементом культурного життя, відіграючи значну роль у формуванні

загальної культури, будучи однією з форм культури духовної. Проаналізовано два можливі шляхи виходу із сучасної кризи: перший пов'язаний із актуалізацією концепції «нового середньовіччя» (М. Бердяєв), яка спирається на відродження традиційного християнства у сучасному суспільстві, а другий - із концепцією «нового гуманізму» (М. Еліаде), що припускає звернення до архаїчних і східних культур. Обґрунтовується більша прийнятність і перспективність першого шляху.

У підрозділі 1.3 «**Духовна та релігійна культура: усталені визначення та структура**» розглянуті сутність і структура духовної і релігійної культури, а також окреслено значення пов'язаних термінів і категорій для більш чіткого розуміння предмету дослідження. Наріжним каменем духовної культури є духовність, яка розуміється як спроможність і потреба в ціннісному баченні, засвоєнні та перетворенні світу, як засіб виходу за межі безпосередньо наявного буття, як спрямованість до надособових цінностей і смислів. Вона має важливий буттєвий та філософсько-категоріальний статус як інтегративна, системна характеристика людини та її буття в цілому (І.В. Степаненко). Релігійна культура – це особлива сфера культури, в якій змістом і метою діяльності всіх суб'єктів є досягнення метафізичних проблем людського існування, суспільства і світу на основі ірраціональних догм. Важливою частиною релігійної культури є відправлення обрядів культу. Автором, в доповнення до усіх існуючих, пропонується таке розуміння релігійної культури, яке дає можливість підкреслити її людиноцентричну сутність.

У підрозділі 1.4 «**Культуротворчий потенціал релігійного культу: культ як «місце зосередження» релігійної культури**» аналізується проблема взаємовідносин культури і релігійного культу. Релігійна культура постає результатом втілення загальнолюдських цінностей через культову дію. Культова практика створює у віруючих почуття єдності, релігійної спільності. Секулярна культура зберегла багато ритуалів і практик, що мають релігійне походження, проте ставлення до релігійного культу може служити критерієм для розрізнення релігійної і пострелігійної свідомості. Під культом слід розуміти не тільки обрядову сторону релігії, а й культове мистецтво, релігійну мораль, цінності. Всупереч існуючій точці зору, згідно з якою релігійний культ є соціальна форма об'єктивації релігійної свідомості, реалізація релігійної віри в діях соціальної групи або окремих індивідів, стверджується, що саме культ є ядром релігійної культури. Навіть більше, релігійний культ впливає не тільки на свідомість і світогляд віруючої людини, але й на самосвідомість культури в цілому.

Другий розділ «**Інтернет як соціокультурний феномен та засіб релігійної комунікації**» розкриває сутність мережі Інтернет як втілення сучасних комунікаційних комп'ютерних технологій в контексті їх впливу на релігійну комунікацію.

У підрозділі 2.1. «**Мережа Інтернет як чинник глобалізації і віртуалізації сучасної культури**» проаналізовано стрімкий розвиток інформаційних та комунікаційних технологій з утворенням особливого інформаційного простору в межах всесвітньої мережі Інтернет. Ключовими у всіх визначеннях Інтернету завжди є «глобальний», «віртуальний», «екстериторіальний», «інформаційний»,

«мережевий», які відображають сутність цього соціокультурного явища. Комп'ютерні мережі стали невід'ємною частиною масової культури та шляхом її поширення на рубежі XX-XXI століть. Віртуальна реальність електронних мереж в наш час стала не тільки місцем комунікації людей та джерелом формування світогляду. Важливою особливістю віртуальної комунікації є принципове викривлення вихідної інформації, яке призводить до зміни моделі людського світосприйняття. Інтернет дозволяє особистості зробити свій особистий вибір щодо своєї як релігійної, так і культурної ідентичності. Лише з появою мережі Інтернет культура почала по-справжньому піддаватись процесам глобалізації, утворюючи сучасну глобальну культуру. Зрештою, нова всесвітня комунікативна система Інтернет як соціокультурний феномен виявляється майже повною реалізацією теоретичних прагнень постмодернізму (гіпертекст, знеособленість контенту, мінливий стан ідентичності користувача).

У підрозділі 2.2. «Віртуальна релігійна комунікація і віртуальний релігійний досвід» розглянуто релігійну комунікацію і релігійний досвід в контексті їх трансформації під впливом сучасних інформаційних та комунікаційних технологій. Віртуальна релігійна комунікація є новим видом релігійної комунікації, в якій особливу роль відіграє віртуальний релігійний досвід. Традиційні «вертикальні» і «горизонтальні» лінії релігійної комунікації доповнюються (трансформуються) непрямым (опосередкованим) спілкуванням через інформаційні технології: з віруючими (інтерактивні веб-сайти з релігійною інформацією, сумісні богослужіння, міжрелігійний діалог та ін.), з трансцендентним (інтернет-церкви та ін.). Таким чином, окрім можливості спілкування з Богом – вертикальної релігійної комунікації та можливості спілкування з іншими віруючими – горизонтальної релігійної комунікації, з'являється комп'ютерно-опосередкована віртуальна релігійна комунікація, яка втілює ірраціональні аспекти релігійної культури, відтворюючи відносини людини з Богом у різних формах культової практики. Віртуальний релігійний досвід – це досвід духовного освоєння світу з використанням інформаційних технологій. Досвід трансцендування, в якому розкриваються ірраціональні аспекти людського буття, поєднується з сучасними досягненнями науки, які використовуються у культовій практиці як спосіб знаково-символічного вираження сакрального. Віртуальний досвід священного активізує всі грані людського духу, прагнучи виразити граничний сенс у сучасних формах осягнення світу. Основне призначення віртуального релігійного досвіду – осягнення сакрального, актуалізація його присутності у віртуальному вимірі людського життя. В процесі віртуальної релігійної комунікації відбувається здобуття та обмін віртуальним релігійним досвідом, який є основою для формування інформаційної та комунікативної складових релігійної культури.

Третій розділ «Трансформація релігійної культури в електронному просторі мережі Інтернет в епоху глобалізації» присвячений ролі сучасних інформаційних технологій в трансформаційних процесах сучасної релігійної культури.

У підрозділі 3.1 «Інтернет як культурне середовище для побудови діалогу між віруючими індивідами та релігійними конфесіями» охарактеризовано

мережу Інтернет як культурне середовище протікання релігійної комунікації віруючих індивідів та релігійних конфесій. Сьогодні ми можемо констатувати виникнення нового комунікаційного простору, який розірвав старі кордони між окремими культурами, створив нові умови для нових компонентів культурної єдності. Релігійна комунікація у віртуальному просторі мережі Інтернет зайняла одне з ключових місць у культурі сьогодення. Релігійна комунікація у кіберпросторі відбувається глобально, без територіальних обмежень та характеризуються високим рівнем свободи учасників комунікації, будучи значущим каналом інформаційного обміну та діалогу між релігійними культурами різних конфесій. На сьогоднішній день Інтернет є не тільки глобальним простором поширення релігійного впливу, а й місцем культурного та релігійного самовизначення індивідів. Водночас, хоча глобальні інформаційні мережі значно розширюють можливості спілкування між різними культурами, нові засоби комунікації породжують і нові проблеми, насамперед, проблему адаптації людини до інших культур.

У підрозділі 3.2 «Вплив інтернет-технологій на культові практики віруючих користувачів мережі Інтернет» розглянута роль Інтернету у трансформаційних процесах, що відбуваються у сучасній релігійній культурі. З розвитком всесвітньої мережі Інтернет еволюціонують і віртуальні релігійні відносини, що відбуваються в її межах, виникають принципово нові типи культово-обрядових практик, пов'язаних з їх відправленням в рамках віртуальної релігійної комунікації, що впливає на формування людського світогляду і світосприйняття та зміну релігійних переконань. Огляд досліджень релігійності свідчить, що певна частина віруючих, у тому числі і українських віруючих, сьогодні використовує електронний простір мережі Інтернет для релігійної комунікації, обміну релігійним досвідом, поживлення релігійних традицій та збагачення власної діяльності новими релігійними практиками. Серед представників різних релігійних течій існують як ті, хто вкрай негативно оцінює спроби перенесення релігійного змісту в мережу Інтернет, наполягаючи на необхідності традиційного підходу до обрядово-культової складової, так і ті, хто характеризує Інтернет як інструмент для об'єднання віруючих та усвідомлення ними своєї належності до певної глобальної спільноти.

У підрозділі 3.3 «Проблеми та перспективи трансформації релігійної культури у віртуальному просторі мережі Інтернет» визначено головні проблеми та перспективи становлення релігійної культури в процесі подальшої інформатизації соціуму. Інтернет позитивно сприймається частиною віруючих як простір для поширення свого вчення та зміцнення віри. Разом з тим, встановлено, що сьогодні існують нові небезпеки, що чекають релігійну культуру в процесі освоєння нею медіапростору мережі Інтернет. Серед них найбільш відомі загрози – кібератаки на релігію, релігійний фундаменталізм, кібертероризм з боку радикальних релігійних угруповань, релігійні інтернет-війни, дискредитація релігійних організацій в Інтернеті тощо. Існують прогнози щодо переходу значної кількості людей сучасної епохи до «кібервіри», породжуючи такі явища, як здійснення релігійних ритуалів через Інтернет та практику виникнення віртуальних церков. Автором також зроблена спроба порівняння як позитивних, так і негативних наслідків впровадження Інтернету як у культурі взагалі, так і в релігійній культурі зокрема,

але це порівняння лише підкреслює неоднозначну роль Інтернету у сучасній культурі.

У **висновках** автор узагальнює та обґрунтовує основні результати проведеного дослідження щодо буття релігійної культури у сучасному інформаційному суспільстві. Отримані результати можна сформулювати у ряді теоретичних та практичних положень.

1. Для сучасної культури є характерним стрімкий розвиток інформаційних технологій та проникнення їх у повсякденне життя з одночасним поверненням ряду традиційних цінностей та систем світосприйняття релігійної спрямованості. Комп'ютер постає не тільки символом нового часу, але і несподіваним для багатьох продовженням і конкурентом самої людини. Комп'ютерна культура, породжена комунікаційними технологіями, веде до зміни світосприйняття людини. Характерною рисою комп'ютерної культури є агресивне втручання засобів масової комунікації, у першу чергу Інтернету, який змінює середовище існування сучасної людини, формує віртуальну реальність, де технології симуляції отримують вирішальне значення. Однією з відроджуваних цінностей сучасної культури є релігія як традиційна культурна система, «релігійний Ренесанс» якої здатен визначати та впливати на розвиток загальної культури.

2. Взаємовідносини релігії та культури відігравали та відіграють важливу роль у культуротворенні, збереженні та накопиченні культурної спадщини людства. Релігія постає як невід'ємний елемент соціального життя, виступаючи одним з найважливіших чинників виникнення і становлення соціальних відносин та відіграє значну роль у становленні загальної культури. Трансформації релігійної культури, яка є результатом людської діяльності, можуть впливати на культуру в цілому та окремі її елементи, саме тому релігійна складова постає як важливий фактор формування світогляду людини та підтримання стабільності соціокультурного життя.

3. Релігійний культ як серцевина релігійної культури закладає в людині і суспільстві певну систему цінностей та моральних норм. У світському науковому баченні культ зводиться до системи релігійних обрядів та релігійних практик. Релігійна культура є наслідком втілення абсолютних цінностей через культову дію. За допомогою культової практики підтримуються чіткі ціннісні, моральні, естетичні орієнтири не тільки для віруючих, а й культури в цілому. Отже, ядром релігійної культури є саме обрядово-культові практики як уособлення релігійного культу.

4. Розкрито сутність мережі Інтернет як засобу комунікації, який водночас є середовищем культури та однією з її форм. Глобальність, доступність та інтерактивність мережі Інтернет робить її одним з найбільш ефективних і перспективних каналів передачі різного роду повідомлень, у тому числі релігійного характеру, а також рушійною силою змін у культурі, в системі цінностей та формах взаємодії людей. Лише з появою мережі Інтернет культури почали по-справжньому піддаватись процесам глобалізації та екстериторіальності, утворюючи сучасну глобальну культуру.

5. Визначено новий тип релігійної комунікації – віртуальну релігійну комунікацію саме як складову релігійної культури нового світу постмодерну, в якій

важливу роль відіграє віртуальний релігійний досвід. Віртуалізація – використання комп'ютерних технологій – розширює межі традиційного релігійного досвіду, збагачує життєвий досвід людини, доповнює традиційне світорозуміння і світосприйняття людини. Віртуальний релігійний досвід – це досвід трансцендування, в якому розкриваються ірраціональні аспекти людського буття, поєднаний з сучасними інформаційними технологіями, які використовуються у культовій практиці.

6. В Інтернеті забезпечується вільна екстериторіальна релігійна комунікація між усіма учасниками інформаційної мережі, тому саме функціонування мережі Інтернет у сьогоденні сприяє досягненню взаєморозуміння різних релігійних культур. Особливі характеристики мережі Інтернет дозволяють представникам різних релігійних культур вільно спілкуватися між собою й робити культурний та інформаційний обмін такого рівня, який був би неможливий у звичайних умовах. Разом з цим, дані особливості можуть також призводити до поширення релігійного фундаменталізму та кібертероризму, що лише підкреслює неоднозначність та складність проблеми інтернет-комунікації.

7. Охарактеризовано вплив інтернет-технологій на культові практики віруючих. Проаналізована трансформаційна роль Інтернету у релігійній культурі через діяльність її носіїв, що залучені до електронного простору мережі Інтернет та становлять коло його користувачів. Дослідження релігійності свідчать, що певна частина віруючих, у тому числі українських віруючих, сьогодні використовує електронний простір мережі Інтернет для релігійної комунікації та обміну релігійним досвідом. Аналіз отриманих даних дозволяє зробити наступний висновок: використання мережі Інтернет призводить до зміни світосприйняття користувачів Інтернету, у тому числі, і в релігійній сфері.

8. Проаналізовано наслідки впливу вторгнення Інтернету та розширення комп'ютерних мереж на індивідуальний вибір особистості, релігійні та культурні моделі поведінки. Віруюча людина отримує спроможність як включатись у мережу стрімко виникаючих нових релігійних течій, які поширюються завдяки процесам глобалізації, що реалізує мережа Інтернет, так і діяти цілком автономно, втілюючи релігійний досвід шляхом комп'ютерно-опосередкованої комунікації з трансцендентним. Проте можливості завжди пов'язані з ризиками, з небезпекою нових негативних наслідків. Дослідження, що пов'язані з вивченням інтернет-релігії, говорять про те, що обрядово-культові практики у просторі Інтернету неминуче кидають виклик традиційній релігії та релігійним відносинам.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України:

1. Звонок О.А. Мережа Інтернет та її вплив на релігійну культуру / О.А. Звонок // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – Дніпропетровськ, 2012. – Випуск 4(3). – С. 14-19.

2. Zvonok A.A. Internet and religion culture: ways of interaction / A.A. Zvonok // Філософські дослідження: збірник наукових праць СНУ ім. В. Даля. – Луганськ, 2013. – Випуск 17. – С. 182-190.

3. Звонок О.А. Релігійна культура як складова духовної культури людства / О.А. Звонок // Гілея: Науковий вісник. Збірник наукових праць. – Київ, 2013. – Випуск 78(11). – С. 193-195.

4. Звонок А.А. Религиозные сообщества сети Интернет как средство обретения и обмена культурно-религиозного опыта / А.А. Звонок // Філософська та релігійна антропологія. – Луганськ, 2014. – №3-4. – С. 231-241.

5. Звонок О.А. Культ як «місце зосередження» релігійної культури / О.А. Звонок // Гілея: Науковий вісник. Збірник наукових праць. – Київ, 2016. – Випуск 114(11). – С. 196-198.

Статті, опубліковані в наукових виданнях інших держав:

6. Звонок А.А. Интернет как среда для построения диалога религиозных культур / А.А. Звонок // «Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов». – Курск, 2014. – №2(92). – С. 131-134.

Тези та матеріали конференцій, статті в інших наукових виданнях, які додатково відображають наукові результати дисертації:

7. Звонок О.А. Релігія та Інтернет: характер взаємодії та місце у сучасній науці / О.А. Звонок // Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації : міжнар. наук.-прак. конф., 29-30 березня 2013 року. : матеріали конф. – Львів, 2013. – С. 11-14.

8. Звонок А.А. Религия и культуротворчество / А.А. Звонок // Духовний і культурний злет: 1025 років запровадження християнства в Україні : міжнар. наук.-прак. конф., 26-27 червня 2013 року : матеріали конф. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – С. 107-109.

9. Звонок О.А. Поняття «релігійна культура» у вітчизняній науці / О.А. Звонок // Філософські проблеми людини : міжнар. наук.-прак. конф., 20-21 грудня 2013 року: матеріали конф. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – С. 178-180.

10. Звонок А.А. Понятия «культура» и «религия» в процессе их эволюционного развития: от «Толкового словаря живого великорусского языка» В.И. Даля до «религиозной культуры» современности / А.А. Звонок // В.И. Даль в мировой культуре : міжнар. наук.-прак. конф., 19-23 листопада 2013 року : збірник наук. робіт. – Луганськ-Москва: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – С. 264-272.

11. Звонок А.А. Виртуальный религиозный опыт: Интернет как средство коммуникации в жизни религиозных конфессий Украины / А.А. Звонок // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – Запоріжжя, 2015. – Вип. 65-66. – С. 78-85.

12. Звонок О.А. Культуротворчий потенціал релігійного культу / О.А. Звонок // Соціально-гуманітарні дисципліни: напрямки нового пошуку». Матер. всеукр. наук.

конф. (м. Дніпропетровськ, 12 квітня 2016 р.): у 2-х частинах. – Д.: Тов. «Інновація», 2016. – Частина I. – С.87-90.

13. Zvonok A.A. Post-atheistic Religion in the XXI Century / A.A. Zvonok // Scientific Horizons – 2016 : XII International scientific and practical conference, september 30-october 7, 2016 : conf. materials. – Sheffield, 2016. – V. 2. – P. 34-36.

АНОТАЦІЯ

Звонок О.А. Інтернет як трансформаційний чинник релігійної культури сучасного соціуму. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2017.

Дисертація присвячена дослідженню трансформаційних процесів у релігійній культурі, що відбуваються в умовах розвитку глобальної комунікаційної мережі Інтернет в сучасну інформаційну епоху.

Згідно з метою дисертаційної роботи, розглянуто релігійну комунікацію і релігійний досвід в контексті їх трансформації під впливом сучасних інформаційних та комунікаційних технологій, амбівалентність впливу інформаційних технологій на релігійну культуру сучасного соціуму з врахуванням поширення концепції сучасного «релігійного Ренесансу», проблему «масового суб'єктивного повороту» у релігійній культурі, коли релігія втрачає своє значення як соціальний інститут, залишаючись при цьому важливою частиною внутрішнього життя людини, аргументи стосовно позитивних та негативних наслідків вторгнення мережі Інтернет у релігійну сферу культурного життя, її впливу на формування масової культури та світосприйняття особистості. Підкреслено загрозу тиску мережевого суспільства на особистий простір та духовне буття людини з можливістю руйнування традиційних форм релігійності та світогляду, занепаду духовних якостей людини.

Розкривається значення нового типу комунікації – віртуальної релігійної комунікації – як складової релігійної культури світу постмодерну та характеризується вплив інтернет-технологій на культові практики віруючих.

Ключові слова: інформаційне суспільство, Інтернет, віртуальна реальність, релігійна культура, трансформація, комунікація.

АННОТАЦИЯ

Звонок А.А. Интернет как трансформационный фактор религиозной культуры современного социума. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология, философия культуры. – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина. – Харьков, 2017.

Диссертация посвящена исследованию трансформационных процессов в религиозной культуре, происходящих в условиях развития глобальной коммуникационной сети Интернет в текущую информационную эпоху.

В работе обосновывается авторская позиция относительно причин кризисных явлений в культуре, вызванных стремительным процессом становления

информационного общества, возникновением компьютерной культуры, особой чертой которой является агрессивное вмешательство средств массовой коммуникации, в первую очередь Интернета, который меняет среду обитания современного человека, формирует виртуальную реальность, где технологии симуляции получают решающее значение. Охарактеризована современная культура с точки зрения распространенных концепций ее понимания: постмодерна и постпостмодерна и установлено, что для современной культуры характерно протекание социокультурных процессов с привнесением явлений постиндустриального информационного общества: стремительного развития информационных технологий и их проникновения в повседневную жизнь с одновременным возвращением ряда традиционных ценностей и систем мировосприятия религиозной направленности.

В исследовании раскрывается значение нового типа коммуникации - виртуальной религиозной коммуникации как составляющей современной религиозной культуры. Формы религиозной коммуникации отражаются на процессе формирования парадигм религиозной культуры, детерминируя установление духовных интенций в коммуникативной среде. Выяснено место и роль виртуального религиозного опыта в формировании современной религиозной культуры.

Определено, что глобальная сеть Интернет сегодня выступает не только как средство культурной коммуникации, но и среда культуры и одна из ее форм. Глобальность и экстерриториальность сети Интернет делает ее одним из наиболее эффективных и перспективных каналов передачи разного рода сообщений, в том числе религиозного характера, а также движущей силой изменений в культуре, в системе ценностей и формах взаимодействия людей.

Охарактеризовано влияние интернет-технологий на культовые практики верующих. Целесообразным оказалось изучение трансформационной роли Интернета в религиозной культуре именно через деятельность ее носителей - верующих, вовлеченных в электронное пространство сети Интернет и составляющих круг его пользователей. Анализ полученных данных позволил сделать вывод, что использование сети Интернет приводит к изменению мировосприятия пользователей Интернета, в том числе в религиозной сфере. Показано, что феномены виртуальной религиозной коммуникации в перспективе могут приводить как к положительным, так и к негативным изменениям в обществе, таким как ослабление и полное уничтожение религиозного чувства или вырождение религии.

Установлено, что современные информационные компьютерные технологии дают неограниченные возможности выбора пути «альтернативной» духовности, вне ограничений традиционного культа. Верующий человек получает возможность не только включаться в сеть стремительно возникающих новых религиозных течений, которые распространяются благодаря процессам глобализации, реализующимся в сети Интернет, но и действовать вполне автономно, воплощая религиозный опыт путем компьютерно-опосредованной коммуникации с трансцендентным.

Ключевые слова: информационное общество, Интернет, виртуальная реальность, религиозная культура, трансформация, коммуникация.

ABSTRACT

Zvonok O.A. Internet as transformational factor of religious culture of modern society. – Manuscript.

A thesis submitted for the degree of Candidate of Philosophical Sciences, specialty 09.00.04 - Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture. – V.N. Karazin Kharkiv National University. – Kharkiv, 2017.

The thesis focuses on the ambivalence of the transformation processes in religious culture under conditions of the Internet - a global communication network in the current information age. There is author's position about the intervention of the media, especially the Internet, in the spiritual sphere of life, which leads to changes in the cultural environment of a modern humanity.

A deep analysis of the religious culture - a philosophical category to determine a subset of material and spiritual culture, which is refers to the religion, a product of its time and also the cultural tradition - is completed. An important new type of communication - the virtual religious communication - as a part of the religious culture of the new postmodern world is revealed.

The influence of the Internet on religious practice of believers is analyzed. Author shows, how the religious phenomenon of the virtual communication in the future may lead to positive and negative changes in the religious culture.

Keywords: information society, the Internet, virtual reality, religious culture, transformation, communication.

ЗВОНОК ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ

**ІНТЕРНЕТ ЯК ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ЧИННИК РЕЛІГІЙНОЇ
КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ**

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук**

**Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 0.9. Тир. 100 прим. Зам. 243-17.
Підписано до друку 17.05.17. Папір офсетний.**

**Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1, к.19. Т. (057) 758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.**

СТИЛЬ-ІЗДАТ[®]
ТИПОГРАФІЯ
www.stil-izdat.com